

ДОДАТОК

Наталія Рева, Аміна Кхелуфі

УСНА ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ: МЕТОД, МЕТОДОЛОГІЯ, (МАЙБУТНЯ) ДИСЦИПЛІНА?

Наталія Рева: *Аміно, вітаю! Дякую, що знайшли час на це інтерв'ю. Оскільки воно буде надруковане як Додаток до моєї статті, таке собі прикладне втілення усної історії філософії, пропоную зосередити нашу увагу на важливих поняттях «усність» і «усна історія філософії» (далі – УІФ). Ваша дисертація присвячена теологічним питанням у філософії Джона Лока. Здавалося б, де Лок, а де УІФ, але вам це не завадило поєднати такі, на перший погляд, різні, навіть несумісні теми! Давайте розпочнемо це інтерв'ю з поняття усності. У вашій дисертації воно згадується лише побіжно. Чи могли б ви під час цієї розмови пояснити, чому й чим саме усність так важлива для УІФ?*

Аміна Кхелуфі: Дякую дуже за питання. Справді, усність має велике значення для УІФ, для цієї методології. Завдяки можливості миттєвого обміну думками і такої ж миттєвої реакції на ідеї, слова твого співрозмовника уможлиблюється формування цілковито нового знання або ж чіткіше прояснення вже наявних знань. Зараз точиться дискусія про те, чи завжди усне мовлення чітко і влучно передає філософські ідеї. Можливо, саме письмовий текст, над яким є можливість довше подумати, містить чіткіше сформульовані думки, точніше відтворені ідеї. Працюючи над дисертацією, я провела кілька інтерв'ю зі знавцями філософії Лока. Один із них, Олексій Панич, вважає, що усність не має надто важливого значення, оскільки письмо дає можливість чіткіше зрозуміти, про що людина говорить. Але, як на мене, оця спонтанна миттєва реакція й можливість мислити в режимі тут і тепер якраз і є цінною в УІФ-розвідках, оскільки часто-густо ми натрапляємо в них на проблеми, які в традиційній роботі над створенням текстів найімовірніше не виникли б. Адже жива присутність і реакція співрозмовника можуть спровокувати й наштовхнути на ідеї, про які ми, самостійно працюючи над письмовим текстом або навіть листуючись у месенджерах, можливо, і не подумали б.

Н. Р.: *Я розумію ці дискусії, які точаться, але все ж УІФ не відмовляється від текстів. Вона все одно базується на них. Просто каже, що за допомогою усності ми можемо знайти щось нове. Я відзначила, і це справді цікаво, що ви назвали УІФ методологією, а не методом. Це обмовка чи ви справді вважаєте, що УІФ – саме методологія, а не певний конкретний метод ведення дослідження?*

© Н. Рева, А. Кхелуфі, 2024

А. К.: Справді, усність в ІФ має велике значення, однак кінцева мета – створення оригінальних нових текстів, які будуть піддаватися надалі критичному осмисленню, рефлексії і дискусіям, як письмовим, так і усним.

Щодо методології. УІФ, як зазначає у своїй нещодавній статті Олег Хома, і я погоджуюсь із ним, є комплексною методологією, мета якої – дослідження певних історико-філософських тем, які можуть бути гірше висвітлені в якийсь інший спосіб. І тут ми використовуємо усність як перший етап, етап збирання емпіричних матеріалів, які потім піддаємо критичній рефлексії, рецензіям уже теоретичного характеру. Загалом ця методологія остаточно ще не оформлена й поки що ми опрацьовуємо ці моменти. Я розумію, чому постало це питання щодо методу і методології. Я писала у своїй дисертації, що використовую УІФ як метод, як спосіб отримання якогось нового знання. У моєму конкретному випадку це було розширення матеріалів щодо локознавчих студій в Україні. Я використовувала інтерв'ю як метод отримання цих знань. Однак УІФ є значно ширшою. Це є методологія, яка ще потребує детального осмислення, зокрема, щодо царин і меж її застосовності. Це є комплексна методологія, як сказав Олег Хома, бо в ній допускаються не лише усні інтерв'ю, а й письмові тексти. Однак про це можемо поговорити окремо, якщо виникне таке питання.

Н. Р.: *Щиро дякую за пояснення. Справді, УІФ зараз тільки розвивається, і постає дуже багато питань і навіть плутанини, бо одні науковці кажуть, що це метод, інші – що це підхід, треті кажуть, що нема такого поняття як УІФ і нащо її взагалі створювати, тому дякую, що ви так детально роз'яснили свою позицію, чому це саме методологія, а не метод.*

Повертаємося до вашої дисертаційної роботи. Там ви кажете, що застосовуєте УІФ як метод, базуючись на інтерв'ю. І якщо ми дивимося в принципі на дослідження Товариства усної історії філософії, то це переважно саме інтерв'ю з філософами або з близькими до філософії чи філософів дослідниками. Тому в мене постає таке питання: чи точно можуть бути якісь інші форми дослідження за допомогою усності? Якщо так, то які саме? І чому вони не тестувалися і не застосовувалися?

А. К.: Мені здається, що можна вести мову також про публічні дискусії між філософами, публічні виступи, які отримують зворотній зв'язок, публічні лекції філософів, які включають також частину питань-відповідей від аудиторії. Чому ми не використовували ці методи? Бо наше Товариство існує не так уже й давно і не є численним. Я думаю, що було б цікаво в подальших розвідках включити такі матеріали в теоретичну рефлексію, але тут треба бути обережними, оскільки УІФ, якщо її розглядати як методологію, має перед собою мету дослідити певну історико-філософську проблему й використовує методи інтерв'ю чи якийсь інший інструментарій, щоб на виході отримати нове знання у вигляді тексту. Знання, яке буде розкривати проблематику, сформульовану на початку. Отже, спочатку потрібен контекст історико-філософського дослідження. А вже потім – рішення вдатися до УІФ-методології, поряд із іншими методами, певна річ. Якщо в інтерв'ю не задіяний власне дослідницький аспект, то відео- чи аудіозапис певне значення теж матиме. Але не завжди весь спектр того, що цікавить дослідника, може бути тут охоплений і висвітлений через цю діалогічність. І треба неодмінно зрозуміти, що розмова в межах УІФ-інтерв'ю первинно не спрямована на публічність! Я собі не можу уявити повноцінне історико-філософське дослідження, що спиралось би лише на комплекс інтерв'ю. УІФ дає специфічну дослідницьку інформацію, але не вичерпує всього поля конкретного історико-філософського дослідження!

Н. Р.: *Повністю погоджуюся, що публічні виступи філософів – це важкий матеріал для дослідження, оскільки, навіть якщо ведеться діалог із залом і філософи відповідають на якісь питання, не факт, що ці питання були адресовані експертами і мають якусь цінність і вагу для історико-філософського дослідження. Повернемося до вашої наукової роботи. Що втратила б ваша дисертація, якби ви не вдалися до УІФ? І чи порадили б ви іншим аспірантам і студентам застосувати цей метод (чи методологію)? Якщо так, то як додатковий чи як основний інструмент в їхніх дослідженнях?*

А. К.: Дякую, що звернулися до моєї дисертації. Хочу сказати, що в ній застосування УІФ як допоміжного інструментарію відбулося з двох причин. По-перше, я прагнула прояснити для себе міру дослідженості локознавчої проблематики в Україні й визначити причини недостатньої кількості вітчизняних публікацій з філософії Лока та перекладів його творів українською. Ми маємо лише один переклад «An Essay Concerning Human Understanding» («Розвідка про людське розуміння» (2002), хоч я погоджуюся з варіантом Анатолія Перепаді, який переклав Монтеневі «Essais» як «Проби»). Отож маємо один переклад «Проб про людське розуміння», зроблений філологом, причому досить неякісно у філософському плані (тут я погоджуюся з оцінкою Олексія Панича). З наявних двох перекладів «Двох трактатів про врядування» перший (2001) також перекладено не філософами (хоча один з перекладачів згодом став кандидатом філософських наук), а другий (2020) – доктором філософських наук, який і в цьому статусі, на мою думку, залишився радше філологом. До обох цих перекладів також залишаються питання (але, мабуть, немає такого перекладу, до якого не виникали б питання). Тому, власне, мені було цікаво почути думку старших колег, які вже захистили свої дисертації та мають певні теоретичні напрацювання з філософії Лока.

По-друге, хотілося прояснити кілька моментів щодо власної дисертаційної концепції. Саме завдяки цьому я змогла апробувати певні гіпотези, підтвердити або, навпаки, спростувати деякі ідеї. Це допомогло мені чіткіше сформулювати дисертаційні висновки. А також було досить цінним почути думки Олексія Панича, Наталії Щербини і В'ячеслава Загороднюка і з питань теології та теологічних впливів у філософії Лока, і з питань, що стосуються самої УІФ, оскільки ми все ще потребуємо досліджень і теоретичних напрацювань з цієї теми. У перспективі, сподіваюся, методологія УІФ буде застосовуватися в дисертаційних, магістерських, курсових роботах. Вона може слугувати як допоміжним, як це було у мене, так і основним елементом дослідження. Якщо дослідник чи дослідниця візьмуться за розробку інструментарію методології УІФ, вони можуть написати окреме теоретичне дослідження, присвячене цій темі, і долучити до нього емпіричну частину, провівши інтерв'ю з тими дослідниками, які займаються УІФ. Це може бути один аспект.

Інший аспект – зараз УІФ має неабияку актуальність, пов'язану з дослідженнями історії української філософії другої половини ХХ століття. Якщо ми заповізьмемося дослідити філософські дискусії або проблематику цього періоду, буде нераціонально уникати спілкування з дослідниками, які саме тоді філософували. Вони можуть як дати фактичні свідчення, так і запропонувати осмислення певних питань, що цікавлять нашого дослідника чи дослідницю. У підсумку може вийти дуже змістовне інтерв'ю, здатне скласти, принаймні в деяких випадках, основу дисертації.

Мені просто не пощастило, що Лок жив у ХVІІ столітті й, на жаль, сьогодні недоступний ні онлайн, ні офлайн. Звісно, було б чудово взяти в нього інтерв'ю: мені було б цікаво, як би він відреагував на таку «ідею». Моє УІФ-дослідження, усе ж, обійш-

лося без безпосереднього свідчення Лока, але залучило тези його дослідників, які критично осмислили проблематику, постали в інтерв'ю. Деякі тези з цих інтерв'ю не висловлювалися раніше, тож містили безумовну новизну. У цьому й полягає продуктивність застосування УІФ-методології.

Але, зрештою, УІФ-інструментарій можна застосовувати до будь-якої тематики. Мені дуже хотілося б, щоби ми залучали у своє дослідницьке поле і західних колег. А ще, можливо, дослідників філософій Сходу. Через спілкування з філософами, наприклад, з Китаю, Японії можна було б розширити поле нашого філософування. Володимир Єрмоленко висловлює важливу тезу, згідно з якою ми, щоби бути цікавими світові, маємо розповідати йому не тільки про Україну, але й із позиції України намагатися розповідати світові про світ. Якраз УІФ у цьому контексті, мені здається, також може бути застосована. Ми можемо взяти інтерв'ю з тематики не лише української, але й світової філософії, і привнести щось нове у світовий філософський контекст. Адже, наскільки мені відомо, УІФ як така вперше почала опредметнюватися саме в Україні попри те, що на Заході безліч книг, інтерв'ю з філософами, безліч відеозаписів тощо (на це свого часу слушно звернув увагу Сергій Йосипенко). Але теоретичне осмислення УІФ як дослідницької методології було започатковане саме в Україні! Цей інструментарій ми можемо також представляти західним світовим дослідникам і разом із ними здійснювати ці розвідки в спільних проєктах. Мені здається, що це було б дуже плідно й цікаво.

Н. Р.: *Дуже приємно стає від того, що ми є лідерами в цих дослідженнях. Зауважу, що, наприклад, у Британії, де я зараз перебуваю, дуже популярними є різні подкасти й телепередачі, як Closer to Truth, в яких із різними філософами й науковцями ведуться усні розмови на важливі екзистенційні теми. Дуже часто ці розмови йдуть певним тематичним блоком, а потім вони аналізуються і на їх основі видаються книги. Зокрема, нещодавно вийшла книга, присвячена філософії свідомості. Основа книги – подкасти, записані під час розмов із філософами. Цю книгу скомпонував і підготував британський філософ Джек Саймс. Я з цікавістю прочитала цю книгу, бо хотіла дізнатися, як у Британії подають такий матеріал. Що цікаво, у цій книзі не відтворюють діалоги, не стенографують, як це робимо ми. Укладачі визначають головні моменти й уже в книзі подають їх блок за блоком. Отримуємо блок, присвячений mind-body problem, блок, присвячений qualia тощо. Тобто подається не сама стенограма діалогу, його можна прослухати на сайті, а його ідея й те, до чого дослідники прийшли після цього інтерв'ю, після його переосмислення та опрацювання цієї рефлексії, що зародилася під час розмови.*

Мені дуже сподобався цей формат, і в принципі я вважаю, що УІФ може децю тут запозичити, щоб у майбутньому так само робити комплексні збірки. Я розумію, що дослідження в нас тільки починаються й поки що вони обмежені як кількістю зацікавлених науковців, так і тематикою. Але ми можемо аналізувати досвід закордонних науковців і порівнювати його зі своїм. До того ж, наша перевага – у теоретичному осмисленні УІФ як методології. Ми не просто розмірковуємо над тим, як вести інтерв'ю і що з нього взяти, а ще й над тим, що це інтерв'ю взагалі може дати, для чого взагалі цей тип дослідження потрібен. І це, звичайно, дуже мене тішить. І якщо ми вже говоримо про майбутнє УІФ в Україні, то як ви вважаєте – якою є перспектива УІФ? Чи може вона стати окремою дисципліною зі своєю спеціалізацією на кафедрі історії філософії?

А. К.: Дякую, що поділилися британським досвідом. Було б дуже цікаво погортати цю книгу! Я вважаю, що такі матеріали варто збирати в книги і збірки. Наскільки мені відомо, редколегія *Sententiae* якраз і планує видати зібрані нами в різний час інтерв'ю як монографічну серію. Сподіваємося, що незабаром ми також матимемо солідний текстовий продукт, який раніше починався з усної розмови, з усного діалогічного спілкування.

Щодо перспектив. Дуже б хотілося, щоб УІФ, хоч як спецкурс (навіть чи як окрема дисципліна, на кшталт історії античної філософії), викладалася на кафедрах історії філософії. Ми вже мали досвід обговорення питань з УІФ на міжнародних конференціях Дні Науки філософського факультету й на круглих столах під модеруванням завідувача кафедри історії філософії КНУ Тараса Кононенка. І я неймовірно вдячна йому за ініціювання таких круглих столів саме на кафедрі. Нині ми маємо надзвичайно багато роботи, великий масив теоретичних завдань, які потрібно розв'язувати. Є багато зібраного емпіричного матеріалу, який також потребує своїх історико-філософських розвідок із залученням УІФ-методу. І, до речі, забула сказати, що на кафедрі історії філософії КНУ вже застосовуються матеріали розвідок нашого Товариства в окремих спецкурсах, як от «Київська філософська традиція». Я бачила програми, де напрацювання нашого Товариства вже були включені в список літератури. Тому це дуже приємно й тішить. На деякі наші розвідки й матеріали посилаються автори у своїх статтях. І це теж тішить. Але роботи ще багато, і теоретичних напрацювань і завдань також багато.

Н. Р.: *Я погоджуюся, що спецкурс з УІФ – це було б уже велике досягнення, але до цього ще довгий шлях. Бо треба вибудувати теоретичні основи, щоб студенти могли вчитися правильно здійснювати емпіричні історико-філософські розвідки. Хоча, в принципі, із усіма теперішніми прогалинами в теорії це не заважає тривати нашому інтерв'ю, як і не заважає закордонним колегам вести свої розвідки. Тож я хотіла б сформулювати умову для запитання, що завершить це інтерв'ю. Погально на британський досвід на прикладі інтерв'ю з філософами, які займаються проблематикою філософії свідомості, скажімо – з Патрицією Черчленд і Девідом Чалмерсом. З ними провели інтерв'ю щодо того, як вони у своїх дослідженнях розглядають свідомість, на які підводні камені вони нашітовхнулись, що важливе хотіли б висвітлити. Потім вийшла друком ця книга, що містить не самі інтерв'ю, а лише їхні головні ідеї та аналіз цих ідей. Ви сказали, що *Sententiae* планують видати монографії, складені з минулих інтерв'ю. Можливо, ви знаєте, чи цей проект, як і британський, буде присвячений аналізу спільної проблематики (наприклад, ви казали, що Товариство реалізувало цикл інтерв'ю, присвячений українській філософії 60–80-х років ХХ століття)? Чи це буде просто збірка інтерв'ю, відтворення стенограм? Чи буде проведена ґрунтовна аналітична робота стосовно висловленого під час цих інтерв'ю? Тобто, по суті, основне питання, яке мене турбує найбільше: чи правильно ми робимо, що стенографуємо зараз інтерв'ю і подаємо стенограму як окрему статтю? Можливо, нам краще перейняти досвід закордонних колег, перенести інтерв'ю у відео/аудіоформат на сайті, присвяченому УІФ, а в статтях, монографіях і збірках подавати ґрунтовний аналіз? І провести цикл інтерв'ю (наприклад, присвячених філософії в Україні 60–80-х років ХХ століття), а потім видати одну аналітичну працю, присвячену всім знахідкам і проблемам, що постали під час цих розвідок та інтерв'ю?*

А. К.: Я поки що не знаю всіх деталей, бо, наскільки мені відомо, ця ідея в розробці. Я до неї не долучена, але, знаючи Олега Хому, я точно впевнена, що це буде цікаве,

осмислене критично і досить фахово зроблене видання. Мені дуже подобається досвід британських колег, і я думаю, що ми також можемо впровадити такого типу дослідження і формувати збірки описаного вами типу.

Щодо інтерв'ю, реалізованих станом на сьогодні, дуже важливо зазначити, що це не є стенограми у чистому вигляді! Вони піддаються редагуванню (і навіть переосмисленню!) на кількох рівнях. Спершу текст безпосередньо редагують автори, тобто інтерв'юєнт і інтерв'юєри, кожен свою частину. На цьому етапі текст іноді скорочується, частіше – розростається, змінюється, узгоджується. Можуть виникати нові питання, не поставлені під час основної розмови, але, як показав подальший аналіз, надзвичайно доречні. У такому випадку вони й відповіді на них спільно виробляються і вставляються навіть в уже редагований текст. Іноді на цьому етапі текст збільшується вдвічі!

Потім здійснюється наукове редагування з боку журналу, фактчекінг тощо. На останок задіяний ще й літературний редактор. Адже мета УІФ, на відміну від УІ, не фактичне збереження всього масиву матеріалів, а перетворення інтерв'ю на текст, що *справді* виражає фахові позиції учасників і повністю їх влаштовує. Якщо вони чогось не висловили під час розмови – яка в тому проблема? Вони завжди можуть продовжити створення *свого* тексту.

І цей текст *уже* є частиною дослідження! Не в майбутньому, а тепер. Він – не просто емпірична стенограма, це результат осмислення проблем, що ініціювали саму потребу в даному інтерв'ю. Це авторський текст – як стаття, монографія тощо, хіба що авторів кілька і формою є діалог. Звісно, ці тексти колись можуть стати матеріалом для чийось досліджень. Але таким матеріалом може стати й «Метафізика» Арістотеля, наприклад. Це ж не означає, що ми маємо видавати не саму «Метафізику», а лише коментарі Аквіната, Авероеса чи ще когось до неї. Наші інтерв'ю не є сирим емпіричним матеріалом! У межах наших подальших досліджень вони вже постають, зокрема, і як *низка тез*, хоча ще й не завершеним і всебічно обґрунтованим теоретичним висновком. Але це вже результат спільної рефлексійної роботи.

Власне, сенс УІФ як дослідницької методології – у формуванні саме таких текстів. А не просто в розмовах із авторитетними філософами на цікаві для когось теми. Не варто плутати інтерв'ю *ad hoc*, одноразову подію, запис якої можна послухати, і результат дослідницької роботи, який опредметнюється лише в опублікованому науковому тексті. Тому публікація аналітичних висновків щодо інтерв'ю жодним чином не замінює публікації самих цих інтерв'ю. Бо, як влучно сказала Тетяна Чайка, це вже щось «більше ніж інтерв'ю». І стенограми чи записи первинних розмов не відображають фінальних результатів, а тому взагалі не мають самостійного сенсу (у межах УІФ, звісно).

І щодо аудіовізуальних матеріалів, які існують паралельно з текстами, присвяченими аналізу цих матеріалів. Мені здається, що таке, звичайно, можливо. Але в історико-філософських дослідженнях нам не обійтися без текстів як робочого матеріалу. Абстрагуймося від щойно висловленої тези про редагування й припустімо, що якийсь інтерв'ю зводиться лише до первинної стенограми. Зберігаючи запис лише як аудіо- чи відеофайл, ми надзвичайно ускладнюємо роботу інших дослідників. Я б сказала, що навіть у цьому випадку два ресурси, відео/аудіофайл і текст-стенограма, мають існувати паралельно. Але в практиці Товариства, як я вже казала, таких стенограм просто не існує.

Н. Р.: *Так, погоджуюся, академічна спільнота більше цінує тексти і статті, ніж іншу публічну активність філософів чи істориків філософії на відкритих майданчиках чи лекціях. І від цього ми нікуди не подінемося. Що ж, я вам дякую за цю розмову!*

Було дуже приємно й цікаво. Від цієї розмови я дістала чимало приводів для переосмислення своїх ідей. Бажаю вам натхнення і успіхів у теоретичному опрацюванні УІФ!

А. К.: Я також вам дякую за розмову! І за те, що звертаєтесь у своїх розвідках до УІФ, що докладаєте зусиль для розвитку цієї проблематики в українському і світовому контекстах!

Одержано / Received 30.09.2023

Nataliia Reva, Amina Kkhelufi

Oral History of Philosophy: Method, Methodology, (Future) Discipline?

Natalia Reva's interview with Amina Khelufi devoted to the status of the oral history of philosophy, modern research in this field and prospects for its development. This interview is an Appendix to Natalia Reva's article published in this issue of *Sententiae*.

Наталія Рева, Аміна Кхелуфі

Усна історія філософії: метод, методологія, (майбутня) дисципліна?

Інтерв'ю Наталії Реви з Аміною Кхелуфі, присвячене статусові усної історії філософії, сучасним дослідженням у цій галузі та перспективам її розвитку. Це інтерв'ю є Додатком до статті Наталії Реви, надрукованої в цьому числі *Sententiae*.

Nataliia Reva, PhD, Visiting research fellow University of Birmingham (United Kingdom).

Наталія Рева, PhD, запрошений науковий співробітник університету Бірмінгема (Велика Британія).

e-mail: natalie.reva@gmail.com

Amina Kkhelufi, PhD, ex-chairman of the Students' Society of Oral History of Philosophy (Kyiv, Ukraine).

Аміна Кхелуфі, PhD, екс-голова Студентського товариства усної історії філософії (Київ, Україна).

e-mail: amina.khelufi@gmail.com
